

NASJONAL UNGDOMSTJENESTE

Kampen om barn og unge i Norge under okkupasjonen 1940-1945

Professor emeritus, dr.theol. Torleiv Austad

Resumé: Den 1. februar 1942 ble Vidkun Quisling ministerpresident i Norge og dannet en nasjonal regjering på grunnlag i et løfte av Adolf Hitler fra 1940. Med Nasjonal Samling (NS) som statsbærende parti tok Quisling sikte på å gi landet en viss selvstendighet i rammen av en fredsavtale med Tyskland. Allerede på sitt første møte vedtok den 'nye' nasjonale regjering to lover som hadde til hensikt å nazifisere norske barn og unge. Det var *Lov om nasjonal ungdomstjeneste* og *Lov om Norges lærersamband*. Med disse lovene tok Quisling sikte på å tvinge alle gutter og jenter mellom 10 og 18 år til å delta i en statlig ledet opplæring i den nasjonalsosialistiske livsanskuelse og praksis. Samtidig skulle alle lærerne i skolen meldes inn i Lærersambandet, som var tenkt som en yrkessammenslutning med ansvar for gjennomføringen av NS' nazifiseringsprogram. Quislings politiske fremstøt møtte imidlertid sterk motstand – ikke minst i kirken, blant lærerne og hos foreldrene til skolebarna. Han lyktes ikke med å overdra oppdragelsen av ungdommen til NS-staten. Hvorfor mislyktes han? Kritikerne av hans utspill holdt fast på prinsippet om at det er foreldrene som har det primære ansvaret for oppdragelsen av sine barn. I et land hvor 96% av befolkningen tilhørte Den norske kirke, kunne biskopene vise til at de aller fleste foreldre ved dåpen hadde lovet å oppdra sine barn i kristen tro og kristent liv. Denne forpliktelsen lot seg ikke forene med Quislings nazifiseringsprogram. De fleste av landets 14.000 lærere sa nei til å være med i Lærersambandet. Da foreldrene til skolebarna i en landsomfattende masseprotest meddelte departementet at de av samvittighetsgrunner ikke ville la sine barn delta i det statlige opplæringspro-

grammet, falt Quislings plan sammen. Han hadde ikke beregnet styrken i protesten fra kirken, lærerne og foreldrene.

Innledning: Nazifisering av ungdommen

Under den tyske okkupasjonen av Norge 1940-1945 ville Vidkun Quisling (1887-1945) gjennomføre «en nasjonal revolusjon» under ledelse av Nasjonal Samling (NS), som fra tidlig på høsten 1940 var det eneste tillatte politiske partiet i landet. Quislings mål var å kunne gi Norge en relativt selvstendig stilling gjennom en fredsavtale med Tyskland. For å kunne å lykkes med dette gjaldt det å få folket til å feste tillit til den nasjonalsosialistiske ideologi og politikk. Denne muligheten åpnet seg da Quisling ble ministerpresident ved en statsakt på Akershus Festning 1. februar 1942. Han dannet da en nasjonal regjering med langt videre fullmakter enn det han som NS-fører hadde under det kommissariske innenrikspolitiske statsstyret, som var blitt etablert 25. september 1940. Som ministerpresident kunne han selv velge sine statsråder. Quisling-regjeringen var imidlertid avhengig av støtte fra det tyske *Reichskommissariat*, som fortsatt skulle forbli i landet, og som hadde den øverste politiske og militære makt. «Nyordningen» i Norge var enestående. Historikeren Ole Kristian Grimnes har pekt på at «av de tyskokkuperte landene var Norge det eneste hvor et innenlandsk nasjonalsosialistisk parti fikk hånd om statsmakten og ved hjelp av statsmakten søkte å gjennomføre sin revolusjon.» (Grimnes 2018, 303).

Quislings nye rolle var i tråd med et løfte av Adolf Hitler (1889-1945) fra sommeren 1940 om at NS skulle overta styret av Norge så snart partiet ble større. Da tyskerne mot slutten av 1941 mente at det pekte i den retning, ble Quislings maktovertakelse godkjent av Hitler. Fra 1. februar 1942 kunne Quisling for alvor ta fatt på arbeidet med å gjennomføre sin nasjonalsosialistiske revolusjon ved hjelp av NS – det statsbærende partiet. Spørsmålet var: Hvordan skulle han og hans parti gå fram for å nazifisere det norske folk?

Etter et visst påtrykk fra den tyske okkupasjonsmakten valgte Quisling og NS å satse på tiltak for å oppdra barn og unge etter modell av *Hitler-Jugend* i Tyskland. Blant pådriverne var rikskommissær Josef Terboven (1898-1945). Dette var et program som la opp til nært samarbeid med skolen (Kvam 2013, 154-155). Allerede på sitt første møte 5. februar vedtok Quislings nasjonale regjering to lover som introduserte en tvungen statlig ungdomsoppdragelse i nasjonalsosialistisk ideologi og politikk: *Lov om nasjonal ungdomstjeneste* og *Lov om Norges lærersamband* (Tekst, se Austad 2005, 115-116). Ved hjelp av disse lovene håpet Quisling å få gjennomslag for en statlig styrt nazifisering av barn og unge. Men han lyktes dårlig og maktet ikke å skaffe seg fotfeste i brede lag av befolkningen for sitt nasjonalsosialistiske budskap. Hvorfor mislyktes han? Det er dette spørsmålet vi skal drøfte med grunnlag i et ganske stort kildemateriale. De viktigste tekstene fra den gang er samlet i to bøker: Sigmund Feyling (red.), *Kirkelig Hvitbok. Utgitt på foranstaltning av Kirke- og undervisningsdepartementet* (1942) og Torleiv Austad:

Kirkelig motstand. Dokumenter fra den norske kirkekamp under okkupasjonen 1940-45 med innledninger og kommentarer (2005).

I totalitære regimer på forskjellige steder i verden har det vært et ikke uvanlig grep å sørge for at staten overtok oppdragelsen av barn og unge. Hvis en lyktes med å revolusjonere ungdommens sinn og tanker, ville det bidra til å sikre makthavernes posisjoner på lengre sikt. Av den grunn har en også lagt vinn på å sensurere nyhetene og ensrette kulturen. Ikke sjelden har totalitære regimer benyttet seg av brutale maktmidler for å begrense og forby opposisjonelle ytringer og kritiske media-kanaler.

Lov om nasjonal ungdomstjeneste

Den første paragrafen i loven hadde denne ordlyden:

Enhver norsk gutt og jente skal for sin nasjonale oppdragelses skyld og for å tjene sitt folk og fedreland tjenestegjøre i Nasjonal Samlings ungdomsfylking. Plikten til ungdomstjeneste begynner 1. januar det år tiårsalder fylles, og opphører 31. desember det år attenårsalder nås.

Den nasjonale ungdomstjenesten skulle ligge i forlengelsen av Nasjonal Samlings ungdomsfylking (NSUF), som 1. desember 1941 hadde 5894 medlemmer (Skodvin 1990, 186-187). Nå skulle denne fylkingen utvides til å gjelde alle barn mellom 10 og 18 år og ledes av Departementet for arbeidstjeneste og idrett. Virksomheten skulle imidlertid skje «i samråd med» Kirke- og undervisningsdepartementet. Det var et uttrykk for at de to departementene skulle samarbeide om Ungdomstjenesten. At hovedansvaret for å virkeliggjøre denne tjenesten ikke ble lagt under Kirke- og undervisningsdepartementet, ble i kirkelige kretser sett på som tegn på at NS ville holde Den norske kirke utenfor. Etter planen skulle all norsk ungdom delta i Ungdomstjenesten fra 1. mars 1942. Det var en plikt. De unge skulle bære uniform, synge NS-sanger, hilse på nazistisk vis og marsjere under NS' fane med solkorset som symbol. Det gjaldt å gi dem opplæring i det statsbærende partiets ideologi og politikk. Selv om ordningen ble beskrevet som en nasjonal ungdomstjeneste, var den i realiteten opptakten til en nasjonalsosialistisk revolusjon. De unge skulle tilegne seg livsanskuelsen, raselæren og førerfilosofien som NS hadde til felles med Hitler-Tyskland. Med det ville NS-staten – Quisling og hans regjering – overta ansvaret for ungdommens oppdragelse og overbevise dem om partiets visjon om en fredsavtale med Det tredje rike. Det var på dette tidspunkt i overensstemmelse med okkupasjonsmaktens interesser.

Lov om Norges Lærersamband

For å få gjennomført den statsstyrte ideologisk-politiske oppdragelsen var det viktig for NS å vinne innpass for sitt program i skolen. Til det trengte partiet lærernes hjelp. Quisling fremmet derfor en lov om Norges Lærersamband, som skulle tvinge lærerne

til å legge opp sin undervisning i tråd med det som NS kalte «den nye tid». Målet var å indoktrinere den oppvoksende slekt i nasjonalsosialismen. Lærersambandet ble planlagt gjennom et nært samarbeid mellom sentrale personer i NS og representanter for den tyske okkupasjonsmakten. Den endelige planen ble godkjent av Terboven allerede i desember 1941 og skulle iverksettes i begynnelsen av 1942 (Kvam 2013, 155).

Alle lærerne i grunnskolen og videregående skole skulle være tvungne medlemmer i Lærersambandet. Medlemskapet var ikke frivillig. Lærerne ved Universitetet (i Oslo) og ved høyskolene skulle holdes utenfor. Grunnen til det var samarbeidet med Ungdomstjenesten, som var lagt til rette for all skoleungdom mellom 10 og 18 år. Det var ikke en tjeneste beregnet på studenter. Kanskje tenkte tyskerne og Quisling også at motviljen mot å bli tvunget inn i Lærersambandet kunne ha blitt sterkere blant universitets- og høyskolelærerne enn blant lærerne i folkeskolen og i den videregående skole.

I lovs form ble Lærersambandet presentert som «en faglig sammenslutning som tjener som mellomledd mellom lærerne og de offentlige myndigheter» (§ 1). Hensikten var åpenbar: Lærerne ble pålagt å fremme NS' interesser i skolen. I dette lå det at elevene skulle tilegne seg den nasjonalsosialistiske livsanskuelse. Etter hvert viste det seg at dette også skulle innebære raselære som emne i helselære, naturfag og historie. Til leder for Lærersambandet utpekte den nasjonale regjering Orvar Sæther (1904-1991). Han var fungerende stabssjef i Rikshirden. Han beskrev den nye organisasjonens oppgave slik: «Lærerne skal nå forberedes for den store oppgave de har i den nye stat, og Norges lærersamband er midlet til å oppdra og lede lærernes inn på de veier de må gå, skal de kunne fylle sine samfunnsviktige oppgaver i det nye Norge.» (Tekst, se Austad 2005, 115).

Det hører også med til bildet at lærerne som yrkesgruppe gjennom sitt tvungne medlemskap i Norges Lærersamband skulle inngå i en korporativ statsordning, som NS siden 1930-årene hadde planer om å basere på yrkessammenslutninger i kultur- og næringslivet. Tanken var å etablere et korporativt Riksting som skulle erstatte Stortinget. Lærersambandet var planlagt som den første yrkesorganisasjon som skulle være representert i Rikstinget. Men Lærersambandet ble ikke et tiltak som hjalp NS med å realisere sine planer om en korporativ stat. Forsøket på å virkeliggjøre idéen om Rikstinget brøt sammen i løpet av 1943 (Grimnes 2018, 335, 344-347).

Ambisiøst tiltak

Når lovene om Ungdomstjenesten og Lærersambandet kom samtidig og allerede i Quisling-regjeringens første møte, ble det tydelig at de var forberedt som et samlet fremstøt i god tid før Quisling ble ministerpresident. Det var et grep som NS og den tyske okkupasjonsmakten la opp til. De var blitt enige om en knipetangsmanøver for å prege barnas og de unges tanker og handlinger. Det hele var planlagt som et sentralt ledd i kampanjen for å nazifisere det norske folk. Lærersambandet var dessuten tenkt som en yrkesorganisasjon som skulle inngå i NS' plan om å etablere en korporativ stat med et

riksting, som skulle erstatte Stortinget. For okkupasjonsmakten så vel som for NS var det uaktuelt å sende de to koordinerte ideologisk-politiske utspill ut på høring eller på annen måte sondere terrenget for å kunne vurdere hvordan de ville bli mottatt. I en totalitær stat var det velkjent praksis at lover av denne karakter skulle tres ned over hodene til folk. For Quisling var Ungdomstjenesten et storstilt opplegg for å tvinge ungdommen til å innrette sitt liv etter det NS sto for.

Det kan ligge nær å spørre: Trodde virkelig Quisling og hans nasjonale regjering at dette tiltaket for å nazifisere ungdommen hadde muligheter for å lykkes? Hadde NS grunnlag for å anta at lærerne i skolen ville la seg tvinge inn i Lærersambandet og i tillegg bli representert i Rikstinget? I hvilken grad var Quisling presset av den tyske okkupasjonsmakten til å satse på en norsk versjon av *Hitler-Jugend*? Tenkte NS-føreren at han kunne skremme sine motstandere til lydighet og underkastelse ved hjelp av trusler og voldelige midler?

Quisling-regjeringens to nye lover for å nazifisere ungdommen var utvilsomt et svært ambisiøst tiltak. Når NS likevel satset på det, ligger det nær å forstå det i lys av den tyske okkupasjonsmaktens aktive medarbeiderskap i forberedelsen. Tyskerne la press på NS for å få det til (Kvam 2013, 154). I etterkant kan det sies at det var et urealistisk forsøk. Kanskje hadde ikke makthaverne beregnet motstandskraften i det norske folk. Det var også vanskelig å få gjennomslag for en statsstyrt ungdomsdragelse som skulle stå under Quislings førerskap. I størstedelen av befolkningen ble han oppfattet som landssviker og var derfor svært upopulær. Han hadde ikke en appell som nådde fram til brede lag av folket. Hans politiske parti, NS, var lite. Da tyskerne invaderte Norge, hadde partiet «trolig bare noen hundre medlemmer». Selv om partiet vokste etter hvert, ble det aldri et parti med omfattende støtte i folket. På sitt høyeste – i november 1943 – hadde det 43 400 medlemmer (Borge 1995, 304). Med en så svak partistøtte i folket var det dristig å ta sikte på så å realisere lovene om nazistisk oppdragelse av all norsk ungdom.

En skal likevel ikke glemme at i begynnelsen av 1942 trodde både rikskommissær Terboven, ministerpresident Quisling og NS at Tyskland ville vinne verdenskrigen. Hitler var på offensiven. I dette perspektivet kunne det ligge nær å tenke at det ville være mulig å overbevise det norske folk om at Norge i fremtiden ville tjene på å slutte seg til den nasjonalsosialistiske revolusjonen. Trolig håpet Quisling at mange nordmenn ville innrette seg etter krigslykken.

Fremstøtet for å nazifisere norsk ungdom – og etter hvert hele folket – vakte uro fra første stund (Hassing 2014, 130-154). I store deler av folket ble utspillet oppfattet som en provokasjon, som særlig utfordret kirke, hjem og skole (Skodvin 1990, 187). Ikke uventet kom det protester fra disse sentrale institusjonene i samfunnet, men også fra enkelte andre instanser. Den sivile, ubevæpnede motstandsbevegelsen fikk her en oppgave som engasjerte, og som samlet.

Sivil ulydighet og motstand

Hvordan skulle en forholde seg til Quislings forsøk på å la staten overta oppdragelsen av barn og unge i NS' nasjonalsosialistiske tenkning? Forelå det noen utbredt etisk begrunnelse for å protestere mot en slik 'nyordning' og legge hindringer i veien for at den kunne gjennomføres? I denne situasjonen var det av betydning at Den norske kirke under ledelse av Oslo-bispen Eivind Berggrav (1884-1959) allerede hadde etablert en etisk plattform for sivil ulydighet og motstand mot en stat som krenker retten. Det var en plattform basert både på allmenn-etiske og på teologiske argumenter.

Kirkekampen under okkupasjonen ble for alvor innledet gjennom *Hyrdebrevet* fra biskopene til menighetene i januar/februar 1941 (Tekst, se Austad 2005, 50-59). Brevet satte fokus på retten i samfunnet. Det ble trykt i 50 000 eksemplarer og skulle leses opp under gudstjenesten i landets kirker søndag 9. februar. Dagen før ble det beslaglagt av Gestapo. Men da var allerede 36 000 eksemplarer distribuert og innholdet kjent. Ved å ta et oppgjør med urett, undertrykkelse, samvittighetstvang og begrensning av ytringsfriheten oppnådde biskopene stor respekt for sin ikke-voldelige protest mot tyskernes og NS' ideologi og politikk. Med det hadde kirken innledet en kamp for retten og fått en sentral posisjon i den framvoksende sivile motstandskampen.

Våren 1941 holdt biskop Berggrav et foredrag ved en rekke prestemøter og i flere menigheter om retten til å gjøre motstand mot en stat som krenker retten. Foredraget hadde tittelen: *'Når kusken er gal'. Luther om plikten til ulydighet* (Tekst, se Austad 2005, 71-79). Forankret i en samling sitater av Luther påviste Berggrav at det både er en rett og en plikt å nekte å lyde en urettsstat. Lojalitet overfor staten forutsetter respekt for elementær rett. Hvis staten bryter med retten, er den enkelte borger fri til å yte både aktiv og passiv motstand. Det samme gjelder for institusjoner, deriblant kirken. I dette foredraget og ved andre anledninger tok Berggrav et skarpt oppgjør med den seiglivede tendensen til «øvrighetskryperi» i den lutherske kirke. Denne tradisjonen ble som oftest begrunnet med henvisning til Rom 13,1, som i den norske oversettelse den gang (fra 1930) lød så: «Hver sjel være lydighet mot de foresatte øvrigheter, for det er ikke øvrigheter uten av Gud, men de som er, de er innsatt av Gud.» Med henvisning til det tredje verset i samme kapittel om at de styrende ikke skal være til redsel for den gode gjerning, argumenterte Berggrav for at Paulus' formaning om lojalitet overfor øvrigheten er betinget av at den er en rettsstat. Denne statsforståelsen – som gjerne kalles kondisjonal statsforståelse – innebærer at lojaliteten bare gjelder stater som respekterer elementær rett. Overfor en urettsstat har en både rett og plikt til å si nei til statlige forordninger og forskrifter som bryter med de sentrale prinsipper for rettsstaten (Jf. Berggrav 1945, 198-205; Heiene 1991).

Da det brygget opp til strid om Ungdomstjenesten, ble det snart klart at det kom til å bli en holdningskamp. To grunnholdninger avspeilte seg: På den ene siden sto de som støttet NS-statens forsøk på å gi ungdommen en nasjonalsosialistisk opplæring. Det var ingen stor gruppe. Men de hadde okkupasjonsmakten i ryggen. På motsatt side samlet

kritikerne seg. Det var først og fremst de institusjonene som ville bli særlig berørt av Quislings utspill. De så det som sin oppgave å forsvare foreldrenes rett til å oppdra sine barn. Der var kirken, skolens lærere og foreldrene til elevene. De tok opp kampen ved hjelp av ord – skrevne og talte. Mens disse instansene avviste Ungdomstjenesten ved hjelp av holdningsdannende argumentasjon, valgte Quislings folk å forsvare sitt utspill både med ord og med fysiske midler, så som tvangsarbeid for tyskerne i Kirkenes for en stor gruppe lærere sørfra. Kritikerne av Quislings tvungne opplæringsprogram organiserte seg og koordinerte sin motstand. I dette samlede initiativet lå det utvilsomt en styrke, som Quisling og hans folk kanskje ikke på forhånd hadde regnet med ville få et så stort omfang.

Biskopenes reaksjon og departementets svar

Straks Ungdomstjenesten var innført, tok biskopene kontakt med hverandre og ble enige om å protestere ved å sende likelydende brev til minister Ragnar Skancke (1880-1948) i Kirke- og undervisningsdepartementet og til minister Axel Stang (1904-1974) i Departementet for arbeidstjeneste og idrett (Tekst, se Austad 2005, 116-117). Som så ofte før under okkupasjonen var bispebrevet, datert 14. februar 1942, konsipert av Oslo-bispen Eivind Berggrav. Teksten var også drøftet i *Kristent Samråd for Den norske kirke* – et rådslagningsorgan som ble dannet 25. oktober 1940 og fungerte som en kirkelig 'generalstab' fram til bruddet med NS-staten i april 1942. Samrådet besto av åtte personer som ble betraktet som representative for det meste av den kristne arbeidsfronten i Norge. De åtte var: biskop Eivind Berggrav, professor Ole Hallesby, lekmannshøvdingen Ludvig Hope, byråsjef Kristian Hansson, skolestyrer Hans Høeg, residerende kapellan Ragnvald Indrebø, residerende kapellan Ingvald B. Carlsen og misjonsprest Einar Smebye (Austad 1974, 68-78).

I brevet tok biskopene utgangspunkt i at «grunnforholdet mellom foreldre og barn er en skaperordning». Med det menes at det dreier seg om et forhold som er forordnet av Gud fra den første skapelse av, og som består «ubrytelig og hellig for alle hjem». Hjemmet har fått et ansvar og en rett som er «ubetinget og uoppløselig». Foreldrene har en ukrenkelig rett og plikt til å avgjøre hvilke andre instanser enn foreldrene som skal delta i formingen av deres barns karakter, tro og overbevisning. Ved å døpe sine barn har foreldrene forpliktet seg til å oppdra dem i kristen tro og kristent liv, og kirken har påtatt seg et medansvar for sine dømte barn. Ifølge skoleloven består skolens formål i «å hjelpe til å gi barna en kristen og moralsk oppdragelse.» Skolen har «ingen myndighet mot dåpsforpliktelsen eller imot det fjerde bud», hevder biskopene. Hvis en vil rive barna ut av foreldrenes ansvarshånd og med det bryte hjemmets guddommelige rett, vil en «tvinge foreldrene til den ytterste samvittighetshandling». Som kirkens tilsynsmenn tok biskopene avstand fra tvangsmobilisering av alle barn fra 9-10-årsalderen og oppover, og sa at «utallige foreldre» vil kjenne det som utålelig i forhold til sin samvittighetsforpliktelse.

På eget initiativ sluttet de fleste kristelige organisasjoner og frikirker seg til biskopenes brev. Det gjorde også den katolske biskopen i Oslo, Jacob Mangers (1889-1972), til tross for at han som statsborger av Luxemburg ble advart av rikskommissær Terboven mot å blande seg inn i norsk politikk (Hassing 2014, 133-134).

Brevet fra biskopene ble lest opp fra de aller fleste av kirkens prekestoler ved første gudstjeneste etterpå i de enkelte menigheter. Mange av kirkene var fullsatt. Folk ble sterkt berørt. Hva biskopene hadde å si om Ungdomstjenesten, vakte stor oppmerksomhet og nådde ut til brede lag av folket. Brevet bidro til å gjøre foreldreretten til et viktig samlingsmerke for alle dem som mislikte etableringen av Ungdomstjenesten, og ble et sentralt ledd i holdningsdannelsen i folket mot Quislings nazifiseringsutspill. Ved å bruke prekestolen som talerør for kirkens nei til dette fremstøtet nådde ledelsen i kirken ut til de aller fleste menigheter i landet, også langt ut over kretsen av aktive kirkegjengere. Prekestolen var faktisk landets frieste talerstol under okkupasjonen og fikk stor betydning for motstanden mot NS-staten i den sivile motstandskampen (Abrahamsen 1991, 141). Kunngjøringer i gudstjenesten den gang skjedde fra prekestolen i forlengelsen av prekenen, og det ga opplesningen av skriv fra kirkens ledelse om holdningen til NS' kirkepolitikk ekstra tyngde (Morland 2016, 300). Til tross for inndragning av folks radioapparater og sensur av aviser og blader greidde ikke Quisling og hans folk å stoppe informasjonen fra norske prekestoler, selv om Kirke- og undervisningsdepartementet anklaget storparten av prestene for politisk propaganda. Når folk rundt om i menighetene ante at et budskap fra kirkens ledelse skulle leses opp under en gudstjeneste, møtte de fram.

Kirke- og undervisningsdepartementet med statsråd Ragnar Skancke i spissen svarte på biskopenes brev 17. februar 1942 (Tekst, se Austad 2005, 117-118). Svaret var konsipert av ekspedisjonssjefen i kirkeavdelingen i departementet, Sigmund Feyling (1895-1980). Han var prost i Egersund før han fra 1. februar 1941 tiltrådte stillingen i departementet. Som prest valgte han å ta til motmæle mot biskopene og andre ledere i kirken ved hjelp av teologiske og kirkelige argumenter. I tråd med hva han tidligere hadde skrevet om Luthers forklaring til det fjerde bud i *Store Katekisme*, argumenterte han i svaret til biskopene med at staten er «den høyeste øvrighet i et folk», og at den derfor har «det største ansvar for, den største myndighet og den største rett over hver enkelt borger». For denne tolkningen og anvendelsen av den lutherske katekismetradisjon påberopte Feyling seg støtte fra enkelte tyske teologer, først og fremst fra Paul Althaus (Hassing 2014, 6 og 14; Berglyd 2016, 20). Feyling la vekt på at statens myndighet, ansvar og rett også gjelder barna. Kirken har ikke rett til å gripe inn overfor statens plikt til «å forsøke å løse sin oppdrageroppgave i folket». Med den dagsaktuelle situasjon for øyet formulerte Feyling dette statlige oppdraget slik: «Skal det norske folk reddes fra å gå utfor stupet, så må barna reddes.» På vegne av staten skulle denne redningsaksjonen gå ut på å lære barna «å forstå sin tid» og å «ville det gode» (*Kirkelig Hvitbok* 1942, 212-214; Austad 2005, 117-118).

De teologiske fakulteter

Det vakte oppsikt at departementet i den aktuelle saken opptrådte som sakkyndig teologisk instans og forsøkte å spille Luther ut mot biskopene. I norsk statskirkerett var det ikke tradisjon for at Kirke- og undervisningsdepartementet tok i bruk så spesifikke teologiske argumenter i en lærestrid i kirken. Biskop Berggrav så likevel ikke bort fra at departementets teologiske begrunnelse med henvisning til den lutherske katekismetradisjonen kunne ha en viss effekt blant prester. I håp om å kunne punktere dette resonnementet og mulige virkninger av det tok Berggrav kontakt med de andre biskopene med tanke på å be de teologiske fakulteter om en faglig vurdering av bærekraften i departementets argumentasjon. Biskopene var enige og valgte å oversende departementets svarbrev til Det teologiske fakultet ved Universitetet (i Oslo) og Det teologiske Menighetsfakultet med anmodning om å avgi en sakkyndig uttalelse om det teologiske spørsmålet som det sto strid om. Med dette grepet så biskopene for seg at de ville kunne få en bred teologisk støtte for sitt syn på foreldreretten og styrke kirkens kritikk av statens forsøk på å tilrive seg full kontroll over oppdragelsen av barn og unge. Det springende punkt i saken som ble forelagt fakultetene, var spørsmålet om hvem som etter evangelisk-luthersk lære har retten til å oppdra barna. Brevet til fakultetene ble sendt 19. februar 1942 (Tekst, se Austad 2005, 118).

Etter om lag en uke kom svarene fra fakultetene. Menighetsfakultetets sakkyndige uttalelse forelå 24. februar 1942 (Tekst, se Austad 2005, 119-120), og uttalelsen fra Det teologiske fakultet var datert 27. februar 1942 (Tekst, se Austad 2005, 120-122). Begge fakultetene fastslår at etter Luthers forklaring til det fjerde bud i *Store Katekisme* er statens ansvar utledet av foreldremyndigheten. Med det støtter de teologisk sakkyndige organer biskopenes understrekning av foreldrenes rett og plikt til å ha hånd om oppdragelsen av sine barn. Menighetsfakultetet betoner at i luthersk teologi er hjem og familie «den grunnleggende skaperordning». Øvrigheten skal stå i «et tjenende forhold til de oppgaver som er pålagt foreldrene». Det teologiske fakultet fremhever at ifølge Luther er foreldrenes «embede» det primære. All annen myndighet har både sin rot og sin begrensning i foreldremyndigheten. Staten skal ikke krenke foreldrenes rett til å oppdra sine barn.

Uavhengig av hverandre hevder altså fakultetene at Luther ikke kan tas til inntekt for den oppfatning at staten som 'øverste' øvrighet i et folk har den største myndighet over den enkelte borger. De avviser departementets teologiske forsøk på å ta Luther til inntekt for at staten har rett til å overta barneoppdragelsen.

Begge fakultetene redegjør for læren om det åndelige og det verdslige regimente i *Den augsburgske bekjennelsen*. Det pekes på at Gud er herre i begge regimenter, men på forskjellig måte. Utdfordringen er å holde regimentene fra hverandre, men uten skille dem helt. I dette perspektivet tilrettelegges forholdet mellom kirke og stat i den aktuelle situasjonen. Grenseoppgangen mellom dem består i at statens herredømme begrenser seg til den «ytre sfære, legemene og de legemlige ting», mens den «indre sfære, sjelene

og de evige ting» hører inn under kirken som eksponent for det åndelige regimente, heter det i Det teologiske fakultets uttalelse. Det er kirkens rett og plikt «å våke over at statens ordning og lover er i overensstemmelse med Guds vilje, og si fra når så ikke er tilfelle», uttaler Menighetsfakultetet. For begge fakulteter er det om å gjøre å få fram at kirken ikke kan overlate ansvaret for folkets moralske oppdragelse til staten. I tråd med bispebrevet om Ungdomstjenesten pekes det også på at Norge har en kristen skole, og at foreldrene ved å døpe sine barn har forpliktet seg til å gi dem en kristen oppdragelse.

At fakultetene i hovedsak sto sammen i det aktuelle stridsspørsmål, bidro utvilsomt til å styrke kirkefronten. De to uttalelsene var undertegnet av alle professorene og do-sentene i tjeneste ved fakultetene, og med det dokumenterte de at det ikke var noen splittelse i synet på foreldrenes øverste ansvar for oppdragelsen av sine barn. Uenighe-ten blant enkelte av de teologiske lærerne som kunne skimtes i begrunnelsen for dan-nelsen av *Kristent Samråd* høsten 1940, fikk i alle fall ingen betydning for vurderingen av det spørsmålet som biskopene forela fakultetene til uttalelse i annen halvdel av fe-bruar 1942.

At 96 % av befolkningen formelt tilhørte Den norske kirke, ga kirken en landsdek-kende plattform for å reagere på Quislings nasjonalsosialistiske oppdragelsesprogram. Om lag to prosent av dem som ikke var medlemmer av stats- og folkekirken, var tilknyt-tet andre kristne trossamfunn. Mot et så homogent samfunn preget av kristen tro og kultur, var det et dristig politisk fremstøt å ville instituere en tvungen nasjonalsosialis-tisk oppdragelse. Som nevnt forankret biskopene sin protest mot NS-statens ideologisk-politiske opplæring av barn og unge i foreldrenes løfte ved døpefonten om å oppdra sine barn i kristen tro og kristent liv. Kirken kunne ikke godta den nasjonalsosialistiske ungdomsoppdragelsen både fordi den var påtvunget av staten i strid med foreldrenes vilje, og fordi den etter sitt innhold ikke lot seg forene med den evangelisk-lutherske kristendomsoppfatning. De teologiske fakulteters redegjørelser for det lutherske syn på foreldreretten, som biskopene sluttet seg til, ble snart kjent i prestekretser og i mange menigheter. Det fremgår blant annet av rapportene om kirkekampen lokalt som prester over hele landet sendte inn til *Kirkekampens Sentralarkiv* (KKS) i 1946 (Nasjonalbiblio-tekete i Oslo).

Lærerne

Quisling så på skolen som en avgjørende arena for å få et bredt gjennomslag i befolkning-en for sin nasjonalsosialistiske oppdragelse av de unge. Men det var lettere sagt enn gjort å få lærerne til å innrette sin undervisning med dette mål for øyet. Storparten av lærerne mislikte loven som påla dem å bli medlemmer av den nyetablerte yrkesorgani-sasjonen. Flere av de mest innflytelsesrike lærerne i sentrale posisjoner i skolens orga-nisasjoner var sterkt kritiske både til den tyske okkupasjonsmakten og til NS' ideologi og politikk. Blant de mest sentrale i lærernes opposisjon – ofte kalt skolefronten – ligger det nær å nevne Kåre Norum (1907-1981) og Einar Musæus Høigård (1907-1943). For

begge var deres kristne livssyn av betydning for engasjementet i skolefronten (jf. Gjelsvik 1994, 24; Kvam 2013, 29-30).

Kåre Norum var redaktør i *Norsk Skuleblad*. Han var med i Koordinasjonskomitéen (KK), som ble etablert ved årsskiftet 1941-42 og fungerte som et sentralt sekretariat for sivil motstand i seks yrkesgrupper i samfunnet. Disse gruppene var: lærere i folkeskolen, lærere i den høyere skolen, prester, leger, sakførere og ingeniører (Grimnes 2018, 348-351). Norum deltok også på det viktige møtet i lærernes hemmelige aksjonskomité 14. februar 1942, som trakk opp linjene for sin motstand mot Lærersambandet.

I en artikkel i *Norsk Skuleblad* 24. mai 1942 gikk han ut mot Sigmunds Feylings reviderte utgave av sin katekisme, *Liv og lære: Kristendoms lære med øvinger* (1942). Blant de synspunktene som Norum grep fatt i og avviste, var Feylings utleggelse av det fjerde bud i Luthers katekismer. I denne tolkningen er «hjemmet kommet i bakgrunnen og staten sterkt i forgrunnen», hevdet Norum, og understreket at i en lærebok i kristendoms-kunnskap for barn er det malplassert å si: «Hensynet til folket må gå foran alle andre hensyn». Norum vendte seg også mot Feylings tydelige ja til førerprinsippet, som var formulert slik: «Fremfor alt skylder vi Føreren og statsstyret lydighet.» Det en setning som ikke kan «godkjennes av en kristen», skrev Norum. Han gjorde det dermed klart at førerprinsippet, som var rådende i nasjonalsosialismen og i NS, ikke lot seg forene med skolens kristne formål (Tekst, se *Kirkelig Hvitbok* 1942, 63-85, spesielt 65). Med sin kritikk av Feylings kristendoms lære argumenterte Norum langs de samme linjer som biskopene trakk opp i sitt protestbrev mot Ungdomstjenesten 14. februar 1942.

Einar Høigård var universitetsstipendiat i pedagogikk og sekretær i Undervisningsrådet for de høyere skoler på den tiden Ungdomstjenesten og Lærersambandet ble lansert. Han hadde utpregede lederegenskaper og ble sentral i organiseringen av lærernes motstand. Foruten nær kontakt med Koordinasjonskomitéen var han med i den hemmelige aksjonskomitéen, som tok opp kampen mot NS' manøver for å tvinge lærerne inn i Lærersambandet. På møtet i aksjonskomitéen 14. februar 1942 trakk Høigård opp retningslinjer for skolefronten og la fram fire «kardinalpunkter» for motstand mot NS' utspill overfor lærerne. Disse punktene lot seg ikke forene med medlemskap i Lærersambandet og fikk avgjørende betydning for lærernes motstand mot å oppdra ungdommen til gode nasjonalsosialister:

- Avvis krav om medlemskap i eller lojalitetserklæringer til NS.
- Avvis ethvert forsøk på NS-propaganda i skolen.
- Avvis enhver ordre fra ikke-kompetent hold.
- Avvis ethvert krav om medvirkning i Nasjonal Samlings ungdomsfylking. (Kvam 2013, 117, se også Jensen 1950, 73-110).

Etter drøftelse i aksjonskomitéen ble det enighet om å samle lærerne til protest mot medlemskap i Lærersambandet. En liten gruppe sentrale ledere i skolefronten, deri-

blant Norum og Høigård, utformet en erklæring som ble sendt til alle landets lærere 14. februar 1942. Lærerne ble oppfordret til å undertegne protesterklæringen og sende den til Norges lærersamband. Erklæringen hadde denne ordlyden:

Jeg finner ikke å kunne medvirke til en oppdragelse av Norges ungdom etter de linjer som er satt opp for NS' ungdomstjeneste, da dette strider mot min samvit-tighet. Da et medlemskap i Norges lærersamband etter landslederens uttalelser bl.a. pålegger meg forpliktelse til en slik oppdragelse, og det dessuten stiller andre krav som strider mot mine tilsetningsvilkår, finner jeg å burde meddele at jeg ikke kan betrakte meg som medlem av Lærersambandet. (Nøkleby 1995, 260; Kvam 2013, 160-161).

Et stort flertall av landets 14 000 lærere fulgte parolen, undertegnet erklæringen og sendte den i posten til Lærersambandet (Skodvin 1990, 188). Fra og med 20. februar 1942 kom det masser av slike brev til departementet. Det var omtrent 1200 lærere som ikke ville være med på protesten. Den 23. februar 1942 ga ministerpresidenten beskjed om at den enkelte lærers avvisning av medlemskap var å betrakte som en avskjeds-søknad, hvis protesten ikke ble trukket tilbake innen 1. mars. Quisling håpet at denne trusselen ville føre til at mange av lærerne ville gi opp sin motstand mot Lærersam-bandet. Men slik gikk det ikke. Det var ytterst få som trakk sin protest tilbake. I denne situasjonen innså departementet at det kunne bli stor lærermangel og valgte å innføre én måneds skoleferie. Stengningen av skolene ble begrunnet med mangel på brensel og gikk derfor på folkemunne under navnet «brenselsferie». Men i de aller fleste kommunene hadde en nok ved til å varme opp skolene, selv om vinteren var en kald.

Med tysk støtte ble 1100 mannlige lærere arrestert 20. mars 1942 og internert i ulike fangeleirer. I april samme år ble nærmere 500 av de arresterte lærerne sendt til Nord-Norge, nærmere bestemt til Kirkenes. Reisen nordover tok lang tid og var en hard påkjenning for dem, spesielt etter at de i Trondheim ble stuet sammen på kystbåten *Skjerstad*, som Terboven hadde rekvirert fra Nordlandske Dampskibsselskab. Båten var beregnet for inntil 250 personer. I Kirkenes ble lærerne satt til å jobbe for tyskerne. Ytterligere 147 lærere ble sendt nordover i mai måned. Flere av lærerne ble syke som følge av hardt fysisk arbeid. Da høsten sto for døren, var en redd for at mange av lærerne ikke ville overleve når kulden slo til for alvor. Departementet måtte innse at en ikke kom noen vei med storparten av lærernes protester mot Lærersambandet og besluttet derfor å omgjøre organisasjonen til et 'upolitisk' tiltak. Lærerne som var forvist til Kirkenes, skrev da under på at de kunne være medlemmer av en slik organisasjon. Med det ble de sendt hjem i flere puljer. Men i realiteten hadde Lærersambandet med denne endringen oppgitt sin ideologisk-politiske profil. Det ble «i praksis ein papirorganisasjon og ein politisk fiasko» (Skodvin 1990, 193).

Noen dager etter den store arrestasjonen av lærere i mars 1942 ble Einar Høigård leder av et illegalt nettverk som samlet landets tre lærerorganisasjoner: *Norges Lærerlag*, *Norges Lærerinneforbund* og *Norsk Lektorlag*. Sommeren 1942 gikk det ut en parole om ikke å søke nye stillinger i skolen eller ta lærerpostene etter de arresterte lærerne. NS satte imidlertid inn noen av sine lojale lærere og medløpere i ledige skoleposter. Men i de fleste tilfelle var de for få til å få avgjørende innflytelse på den enkelte skoles undervisning.

Under en flukt til Sverige høsten 1943 ble Høigård arrestert og utsatt for tøffe forhør. For ikke å røpe navnet på sine medarbeidere i den illegale skolefronten under brutal mishandling kastet han seg ut fra et vindu i trappeoppgangen mellom tredje og fjerde etasje i Victoria Terrasse og døde. Det var trolig en gjennomtenkt handling (Moland 1995, 188; Kvam 2013, 265-267).

Skolefronten og kirkefronten

I den sivile motstandsbevegelsen var det et nært forhold mellom skolefronten og kirkefronten. Skolen, som ble etablert som allmueskole i 1739, var opprinnelig en kristen skole. Den er blitt beskrevet som en kirkeskole. Under okkupasjonen hadde den offentlige skolen fortsatt en kristen formålsparagraf, og undervisningen i kristendomskunnskap i grunnskolen (folkeskolen) ble betraktet som et ledd i kirkens dåpsopplæring (Dokka 1988). Det var et nært samarbeid mellom skole og kirke. I bekjennelseserklæringen *Kirkens Grunn*, som ble til i mars 1942 og dannet grunnlaget for prestenes embetsnedleggelse påskedag 5. april samme år, er det en egen paragraf «Om foreldrenes og kirkens rett og plikt i barneoppdragelsen» (§ 4). Her står det at kirken – på grunnlag av foreldrenes ja ved døpefonten – har rett og plikt til å sørge for å gi barna en kristen oppdragelse sammen med «den kristne skole» og «det kristne hjem». Det ligger nær å forstå dette som uttrykk for at Norge fortsatt oppfattet seg som et kristent enhetssamfunn. Når det her legges vekt på at foreldre og lærere ikke må tvinges til å oppdra barna i en livsanskuelse som er fremmed for kristendommen, er det åpenbart at det er Quisling-regjeringens to lover av 5. februar 1942 som utgjør bakgrunnen. I *Kirkens Grunn* er dette uttrykt slik:

Kirken ville sviktet sin forpliktelse på det kristne oppdrageransvar om den rolig så på at en verdslig øvrighet organiserer en moralsk barne- og folkeoppdragelse, uavhengig av kristent syn. Foreldre og lærere må ikke søkes drevet til i strid med sin samvittighet å utlevere barna til oppdragere som vil «revolusjonere deres sinn» og innføre dem i en «ny livsanskuelse» som kjennes fremmed i forhold til kristendommen. (Tekst, se Austad 2005, 146).

Foreldreaksjonen

Lovene om Ungdomstjenesten og Lærersambandet gjorde mange foreldre med barn i skolealder fortvilt. Spørsmålet var hva de kunne gjøre for å legge hindringer i veien for

NS-statens nasjonalsosialistiske tvangso pplæring. Lektor Helga Stene (1904-1961) tok utfordringen sammen med sin søster, universitetslektor Aasta Stene (1909-1961). Gjennom en kvinne gruppe som de to søstrene var med i, fikk de kontakt med en rekke kvinneorganisasjoner som under de rådende forhold arbeidet i det skjulte. I disse kretser var det en utbredt bekymring for barna. En ville protestere mot Quislings framstøt og laget et utkast til protest fra foreldrene som skulle sendes til Kirke- og undervisningsdepartementet. I Hjemmefronten, som ble kjent med dette initiativet, var en til å begynne med noe skeptisk til aksjonen. Skepsisen berodde visstnok på misforståelser. Men da disse var ryddet av veien, støttet også Hjemmefronten foreldre aksjonen (Austad 1999, 405). Det ble lagt opp til at foreldrene skulle sende likelydende brev til departementet med følgende ordlyd: «Jeg ønsker ikke at mitt barn skal delta i NSUF's ungdomstjeneste, da de retningslinjer som er trukket opp for dette arbeid, strider mot min samvittighet.» (Tekst, se Hjeltnes 1995, 398).

Protesten ble spredt over store deler av landet, hovedsakelig ved kvinner med forbindelser til organisasjoner som var gått 'under jorden'. Det skjedde «gjennom venner, kolleger, frisørdamer, melkebutikkdamer og deres kunder, preste- og legefruer, misjons- og sanitetsforeninger, sykepleier, jordmødre og lærerinner» (Hjeltnes 1995, 398). Foreldrene ble bedt om å postlegge protesten samme dag, nemlig 6. mars 1942. Nærmere 300 000 protestbrev kom til departementet. Det var en kraftig aksjon, som må ha rystet Quisling og hans folk. Ministerpresidenten måtte innse at Ungdomstjenesten og Lærersambandet møtte massiv motstand i brede lag av folket – fremfor alt blant foreldre som hadde barn i skolen. Foreldrenes rungende nei gjorde det så godt som umulig å få NS' statlige tvangso pplæring til å fungere etter planen. Sett fra den sivile motstandsbevegelsens synspunkt var foreldre aksjonen uten tvil vellykket.

Nederlag for Quisling

I sin plan om å gjøre Ungdomstjenesten til et egnet redskap i nazifiseringen av norsk ungdom møtte Quisling motstand fra kirken, fra lærerne og fra foreldrene. Det påførte ham et stort nederlag. Han fikk minimal støtte for sin store visjon i brede lag av folket. En kan undre seg over at han ikke på forhånd skjønnte hvor vanskelig det ville være å få gjennomslag i folket for det ideologisk-politiske opplæringsprogrammet han ville gjennomføre. Han var tydeligvis ikke tilstrekkelig realitetsorientert om holdningen til nasjonalsosialismen blant storparten av folket. Han må ha undervurdert kraften i protesten i kirken, blant lærerne og ikke minst hos foreldrene.

Som allerede nevnt lanserte Quisling Ungdomstjenesten etter et visst påtrykk fra den tyske okkupasjonsmakten. Han gikk ut fra at han hadde tyskerne i ryggen og hadde nok regnet med å få mer hjelp av dem – også ved bruk av makt – da planen skulle implanteres. Til å begynne med kunne det se slik ut, men slett ikke i den grad han håpet på. De tyske okkupantene mistet etter hvert troen på Quislings evne til å lykkes, og innså at NS ikke var i stand til å ta politisk lederskap i sitt forsøk på å nazifisere ungdom-

men og etter hvert en større del av folket. Det viste seg også at rikskommissærens støtte var «et tveegget sverd» (Grimnes 2018, 333). Quislings bruk av trusler og tvang var ikke et velegnet trekk for å skaffe NS bredere oppslutning i folket. Slike midler, som også kunne være brutale, gjorde bare ministerpresidenten enda mer upopulær i store deler av folket. Han lyktes ikke med sin storsatsing på å få med seg skolen i gjennomføringen av en tvungen nasjonalsosialistisk oppdragelse av all norsk ungdom.

Oppsummerende tilbakeblikk

Quislings forsøk på å etablere en tvungen nasjonal ungdomstjeneste var mislykket. Det ble mer og mer klart utover våren 1942. Da tyskerne i første del av 1943 kapitulerte etter slaget om Stalingrad, ble det mer og mer tydelig at Hitler kom til å tape verdenskrigen. På det tidspunktet hadde Quislings storstilte utspill for å nazifisere norsk ungdom nærmest brutt sammen. Den sivile motstandsbevegelsens kamp hadde et helt annet gjennomslag i folket enn Quislings ideologi og politikk. Motstanden fra kirken, lærerne og foreldrene var åpenbart langt sterkere enn Quisling og NS hadde regnet med. I deres motstand var det enkelte trekk som fikk særlig stor betydning:

- Den utbredte uviljen i folket mot den tyske okkupasjonsmakten slo ut i avvisning av NS' forsøk på å innføre en tvungen opplæring i nasjonalsosialistisk ideologi og politikk. En slik statlig ungdomsoppdragelse etter modell av *Hitler-Jugend* hadde vanskelig for å få tilslutning i folket. Quislings framstøt utløste minimal begeistring både hos de unge og hos deres foreldre.
- Kirken hadde vunnet forståelse og støtte i folket for at det var etisk legitimt å nekte å adlyde en stat som krenker elementær rett. Overfor en urettsstat har en ikke bare rett til å protestere, men også plikt til være ulydig og yte aktiv ikke-væpnet motstand. Lojalitet overfor staten er betinget av at staten er en rettsstat.
- Foreldrenes rett til å ta hånd om sine barns oppdragelse var en sterk tradisjon i kirken, i skolen og blant foreldrene, ja, i store deler av det norske folk. Kirkens forankret sitt forsvar for foreldreretten i grunnforholdet mellom foreldre og barn, som er gitt i skapelsen. Det ble lagt vekt på at denne forankringen bekrefte i den lutherske læretradisjon.
- Kirken, skolen og foreldrene hadde et felles grunnlag for sin motstand mot den påtvungne statlige ungdomsoppdragelsen i sin tilhørighet til Den norske kirke. De tre instansene kunne vise til biskopenes redegjørelse for foreldrenes løfte ved døpefonten om å oppdra sine barn i kristen tro, og de kunne peke på at skolen hadde et kristent formål. Kristendomsundervisningen i folkeskolen var den gang et ledd i kirkens dåpsopplæring.
- Ekspedisjonssjef Sigmund Feyling i Kirke- og undervisningsdepartementet gjorde det ekstra vanskelig for Quisling ved sitt mislykkede forsøk på å gi statens opplæringsprogram teologisk legitimitet. Med henvisning til forklaringen til det

fjerde bud i Luthers *Store Katekisme* argumenterte Feyling for at staten har det øverste ansvar for oppdragelsen av barn og unge. Denne Luther-tolkningen ble blankt avvist av de teologiske fakulteter. I likhet med biskopene framhevet de at foreldreretten etter luthersk lære er grunnleggende i oppdragelsen av barn og unge.

- Quisling fikk motbør fra størstedelen av lærerne da han ville tvinge dem inn det nyopprettede *Norsk lærersamband*. Han lyktes ikke å få dem til å undervise i tråd med Ungdomstjenestens intensjoner. Den aller tyngste motstanden kom fra en omfattende foreldreaksjon. Foreldrene til skolebarna skrev likelydende brev til departementet, og sa at det ville være i strid med deres samvittighet å la barna delta i NSUF's ungdomstjeneste. Departementet mottok nærmere 300 000 slike protestbrev.
- Ungdomstjenesten fikk aldri noen vesentlig utbredelse i Norge, bortsett fra i de forholdsvis få og små kretser som var lojale mot NS. Quislings storslåtte nyskaping ble en fiasko og visnet nærmest bort før 1942 var omme. Det ble gjort enkelte forsøk på å få ordningen til å fungere i begynnelsen av 1943, men i de aller fleste tilfelle var det mislykket.
- For den sivile motstandsbevegelsen var kampen mot Ungdomstjenesten en seier. Det var en holdningskamp med front mot en totalitær stats forsøk på å påvirke barn og unge i nasjonalsosialistisk retning ved hjelp av tvang. Quislings forsøk på å få gjennomslag for en slik revolusjon i Norge ble nedkjempet ved hjelp av skrevne og talte ord, som hadde kraft til å overbevise folk. Det sentrale temaet var: ja til foreldreretten, nei til totalitær statlig ungdomsoppdragelse.

Utblick

Flere av temaene fra kampen om Ungdomstjenesten under krigen er blitt diskutert i norsk etisk debatt siden frigjøringen i 1945. Det har blant annet handlet om holdningen til totalitære staters krenkelsler av menneskerettighetene og av deres interesse av å få gjennomslag for sin ideologi blant ungdommen. Spørsmålet om hvordan en skal forholde seg til urett og undertrykkelse synes stadig å være en tilbakevendende utfordring. Også forståelsen av foreldreretten har tiltrukket seg oppmerksomhet. I Norge har det i etterkrigstiden vært skarpe etiske og politiske brytninger om hvorvidt foreldreretten er et velegnet og bærekraftig argument for retten til å etablere private skoler, også omtalt som friskoler. Med bakgrunn i skepsisen overfor den såkalte ordningsteologien i mellomkrigstidens Tyskland har det i teologiske miljøer i tillegg blitt reist spørsmål om hvorvidt grunnforholdet mellom foreldre og barn er «en skaperordning», slik biskopene uttrykte det i februar 1942. Denne debatten er ikke avsluttet.

Litteraturliste

- Abrahamsen, Samuel. 1991. *Norway's Response to the Holocaust. A Historical Perspective*. New York: Holocaust Library.
- Austad, Torleiv. 1974. *Kirkens Grunn. Analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjons-tiden 1940-45*. Oslo: Luther forlag.
- Austad, Torleiv. 1999. «Pacifists in Nazi-Occupied Norway». I *Challenge to Mars: Essays on Pacifism from 1918 to 1945*. Edited by Peter Brock and Thomas P. Socknat, 395-408. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Austad, Torleiv. 2005. *Kirkelig motstand. Dokumenter fra den norske kirkekamp under okkupasjonen 1940-45 med innledninger og kommentarer*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Berggrav, Eivind. 1945. *Staten og mennesket. Oppgjør og framblikk*. Oslo: Land og Kirke.
- Berglyd, Jostein. 2016. *Presten som ville nazifisere Norge. En biografi om Sigmund Feyling*. Kristiansand: Portal forlag.
- Borge, Baard. 1995. «NS. Nasjonal Samling». I *Norsk Krigsleksikon 1940-1945*, 304-306. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Dokka, Hans-Jørgen. 1988. *En skole gjennom 250 år: den norske allmueskole, folkeskole, gunnskole 1739-1989*. Oslo: NKS-forlaget.
- Gjelsvik, Tore. 1977. *Hjemmefronten. Den sivile motstand under okkupasjonen 1940-1945*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.
- Hassing, Arne. 2014. *Church Resistance to Nazism in Norway 1940-1945*. Seattle and London: University of Washington Press.
- Heiene, Gunnar. 1991. *Den menneskelige stat. Antropologi og politikk hos Eivind Berggrav*. Dr. avh. ved Det teologiske Menighetsfakultet, Oslo.
- Hjeltnes, Guri. 1995. «Stene, Helga». I *Norsk Krigsleksikon 1940-1945*, 398. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Jensen, Magnus. 1950. «Kampen om skolen». I Sverre Steen (red.), *Norges krig 1940-1945*, III, 73-110. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Kirkelig Hvitbok*. 1942. Utgitt på foranstaltning av Kirke- og undervisningsdepartementet. Ved Sigmund Feyling. Oslo: I kommisjon hos Gunnar Stenersens forlag.
- Kvam, Vegard. 2013. *Skolefronten. Einar Høigård og norske læreres kamp mot nazismen*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Grimnes, Ole Kristian. 2018. *Norge under andre verdenskrig 1939-1945*. Oslo: Aschehoug.
- Moland, Arnfinn. 1995. «Einar Høigård». I *Norsk Krigsleksikon 1940-1945*, 199. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Morland, Egil. 2016. *Motstand og forkynnelse. En analyse av Henrik Aubert Seips preker 1940-45*. Kristiansand: Portal forlag.
- Nøkleby, Berit. 1995. «Lærerstriden». I *Norsk Krigsleksikon 1940-1945*, 259-260. Oslo: J.W. Cappelens forlag.

Skodvin, Magne. 1990. *Krig og okkupasjon 1939-1945*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Forfatter

Torleiv Austad

MF vitenskapelige høyskole for teologi, religion og samfunn

Gydas vei 4

Postboks 5144 Majorstuen

0302 Oslo

torleiv.austad@mf.no

Artiklen er blevet godkendt ved en redaktionsuafhængig fagfælle vurdering.